

УДК 811. 161. 2

DOI: 10.30840/2413-7065.1(70).2019.164731

ІСТОРИОГРАФІЯ «СТАРШИНСЬКИХ АВТОНОМІСТІВ» В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНОЗНАВСТВА ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ

Олександр ХОМЕНКО

orcid.org/0000-0001-5427-0389

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник відділу української філології НДІУ

Анотація. Концептуально осмисливши дилему спільнотної ідентичності як базову проблему в дискурсивному просторі українознавства поч. ХІХ ст. та проаналізувавши специфіку формування уявлень про українську самобутність в історіографії «старшинських автономістів» і студіях над художньою словесністю початку ХІХ ст., можна зробити обґрунтований висновок про те, що пробудження у Європі під впливом Французької революції та наполеонівських війн національних рухів поставило перед українськими інтелектуалами питання, на які не було відповіді у системі координат «старшинського автономізму». Прикметно, що навіть «История Русов» – своєрідний політичний маніфест найрадикальнішого крила автономістів – все ж лишається ще в межах дискурсу малоросійського, а не загальнонаціонального: чинник конфесійний відіграє для його автора одну із вирішальних ролей, селянство опиняється за межами «політичного народу», право імператора на володіння козацькими теренами не піддається сумніву. Перші спроби аналітичного осмислення пам'яток української художньої словесності (збірка дум, яка збереглася в паперах В. Ломиковського, «Грамматика малороссийского наречия...» О. Павловського) засвідчили становлення наукового зацікавлення українською мовою та словесністю як цікавими та самобутніми феноменами. Таке зацікавлення ще більше посилювалося під впливом філософії гердеризму, яка розглядала народну пісню як втілення автентичного народного буття. Важливим етапом на цьому шляху став вихід «Опыта собрания старинных малороссийских песен» М. Цертелева – першої друкованої збірки козацьких дум, автор якої підніс до рівня естетичного ідеалу народно-героїчний епос України. Такий підхід став передвістям кардинальної зміни не тільки в методології українознавства, а й у цілій системі уявлень про спільнотну ідентичність українців, до якої спричинили незабаром «Малороссийские песни» М. Максимовича.

Ключові слова: ідентичність; українознавство; інтелектуальна історія; культурна традиція; художня словесність; «старшинські автономісти»; когнітивні модальності; семантичний контекст.

HISTORIOGRAPHY OF “SENIOR AUTONOMISTS” IN THE INTELLECTUAL SPACE OF THE EARLY 19TH-CENTURY UKRAINIAN STUDIES

Oleksandr KHOMENKO

Candidate of Historical Sciences,

senior research fellow of the Ukrainian Philology Department of RIUS

Annotation. Having conceptually embraced the communal identity problem in the space of the early 19th-century Ukrainian Studies discourse, and having analyzed the specifics of forming the concept

of the Ukrainian singularity in the historiography of senior autonomists and language arts studies of the early 19th century, we can make a substantiated conclusion that the European revival of national movements, influenced by the French Revolution and Napoleon invasions, faced Ukrainian intellectuals with the question to which the system of “senior autonomy” didn’t have an answer. It is worth mentioning that even “History of the Rus” – a kind of a political manifesto of the most radical autonomists’ wing – still remains in terms of the Little Russian discourse instead of the national one: the denominational factor plays for its author one of the crucial parts; peasantry appears beyond the “political nation”; the emperor’s right for owning Cossack terrains stays out of question. The first attempts to analytically comprehend the Ukrainian language arts (the collection of dumas, preserved in V. Lomykovskyi’s papers, O. Pavlovskyi’s “Grammar of the Little Russian Dialect”) testified the establishment of the scientific interest in the Ukrainian language and language arts as a specific and singular phenomenon. This interest intensified under the influence of Herder’s philosophy, which considered folk songs as the implementation of the authentic people’s being. An important stage of this way was marked by the release of “Experience of Collecting Old Little Russian Songs” by M. Tserteliev – the first published collection of Cossack dumas, whose author lifted the vernacular-heroic epos of Ukraine to the level of an aesthetic ideal. Such an approach foreboded radical changes not only in the methodology of Ukrainian studies but also in the entire system of the communal Ukrainian identity concept, which later included M. Maksymovych’s “Little Russian Songs”.

Key words: identity; Ukrainian Studies; intellectual history; cultural tradition; language arts; senior autonomists; cognitive modalities; semantic context.

Доба від схилку XVIII ст. до кінця 30-х років XIX ст., інтелектуальна історія якої постає предметом уваги у нашій студії, окреслюється, безсумнівно, одним із найдраматичніших періодів українського націєтворчого процесу усієї post-перейславської епохи. З одного боку, ще генієм Шевченка і зусиллями кирило-мефодіївців не скристалізовані були підстави для нового і справді революційного українського Відродження – з новою програмою, новими духово-екзистенційними «кодами» і «паролями» і, що найважливіше, з новою соціальною базою, не вузькостановою (теоретична візія «військових канцеляристів, яка надіяла старшину привілеями нової української шляхти), а загальнонаціональною. З другого – вже імперським централізмом були зліквідовані всі інституції та адміністративні «кластери», які могли б – бодай потенційно! – виступати речниками опозиції до політики уряду в Петербурзі. Була зліквідована

Гетьманщина, знищена Січ, скасовано полковий устрій на Лівобережжі та Слобожанщині (протести були [16], але вони мали локальний характер, не розгорнувшись у масовий спротив, тим більше – у збройний виступ), покріпачено селянство, уніфіковано церковне життя, тотально зрусифіковано шкільництво та освіту, Києво-Могилянську академію перетворено на заклад з підготовки священників-бюрократів для Синодальної Церкви. Звичайно, поряд із цим продовжували існувати певні відмінності у, сказати б, адміністративно-бюрократичному «протоколі» Московщини та інкорпорованих козацьких теренів (1796 р., за правління Павла I, було утворено Малоросійську губернію, перетворену у 1802 р. на Малоросійське генерал-губернаторство – отже, Малоросія визнавалася певною етнотериторіальною цілісністю з лише їй притаманною специфікою; за цього ж імператора на Лівобережжі поновлено суди генеральний, земський і

підкоморський, 1802 р. Києву було повернено «Магдебургію»), проте стосувалися вони саме вищих станів (прирівняної до російського дворянства старшини та вищих прошарків міщанства), які мали бодай якийсь правничо зафіксований політико-юридичний статус. Максимум українських (точніше – малоросійських) домагань у цей час – це оборона залишкових форм старшинського самоврядування («Від минулого залишилися зводи законів, які все ще були у вжитку на Лівобережній Україні – українське звичаєве право, Литовський Статут і модифікована версія Магдебурзького права» [23, с. 205]). Йшлося, отже, про інерційне продовження політичних практик та звичаєвих модальностей Гетьманщини-Малоросії, що ними не варто легковажити, але й перебільшувати їх також не слід.

Натомість у Європі утверджувалась епоха, початок якій поклала Велика французька революція. Проголошували під гуркіт гармат революційної армії світоглядні теорії, домінантою яких поставала стверджена авторитетом Ж.-Ж. Руссо візія народу як суверена і природного права «третього стану» обирати собі як форму правління, так і власний шлях історичного розвитку, перетворили кінець XVIII – початок XIX ст. на Рубікон світової історії. Наслідком їх розгортання трансформувалася весь європейський цивілізаційний ландшафт: розпочався процес остаточного утвердження своїх «громадянських прав» національною політикою, національною культурою, національним – а не класицистично-становим – письменством. Навіть війни між країнами з феодално-монархічних конфліктів перетворились на війни національні. Чи мали ці

тектонічні на Європейському континенті зміни вплив на Україну, яка нагоді із суб'єкта історії зусиллями імперій перетворилася на пасивний її об'єкт, поле для геополітичної гри не лише сторонніх, а й зовсім ворожих їй потуг? «Великий європейський шум французької революції відбився в Росії досить жваво.... Нема сумніву, що й на Україну заходила течія тих самих думок і що під їх впливом і тут на тлі козацьких традицій зародилася думка про нове письменство в народній мові і про конечність розвою південноруської народності при допомозі освіти» [41, с. 258 – 259], – зазначав І. Франко у «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.». Чи йдеться тут про Україну в сенсі всього її етнографічного обширу? І. Франко у своїх працях неодноразово наголошував, що на помежів'ї XVIII – XIX ст. під Україною він розумів насамперед історико-культурний простір Лівобережної Гетьманщини з міцною автономістичною традицією, де не в такій, як на Правобережжі чи в Галичині, драматично-антагоністичній формі проявлювалися соціальні суперечності, а головне – де було відсутнє всесильне в добу Олександра I польське магнатство, яке «всяку спробу говорити і писати по-южноруськи» переслідувало «як пробу повторення Коліївщини» [41, с. 22]: «На Вкраїні діло від першого разу стало корисніше. Перші парослі нового літературного руху появилися на лівім березі Дніпра, в Полтавщині, а далі – в Харківщині. Се мало сю користь, що ті перші почини южноруської літератури не зустрілися майже з ніяким ворогуванням, яке напевне було в виявилось, коли б літературний рух починався був на правім березі Дніпра, де аспірації і впливи польські були ще надто живі» [41,

с. 23]. Склалася унікальна ситуація, за якої Петербург більше не потрактував Малоросію як потенційно сепаратистську проблему, бо не мав для того ніяких видимих підстав (вони з'являться пізніше, після викриття таємного товариства кирило-мефодіївців, а на поч. 60-х років XIX ст. київський генерал-губернатор Н. Анненков, один з ініціаторів Валуєвського циркуляра, вже, як свідчить М. Драгоманов, переконуватиме уряд, що «українофільство далеко небезпечніше від польського руху, принаймні в полуднево-західнім краї» [12, с. 146]), і саме такого кшталту історичний контекст стане вагомим чинником розгортання того, за І. Франком, «нового літературного руху», який був не стільки зорієнтованим на літературу у локальнішому сенсі цього поняття (красне письменство), скільки на широке розуміння літератури як сукупності українознавчих текстів: варто під цим оглядом наголосити, що власне писемна словесність в оперативному полі нашої гуманітаристики поч. XIX ст. поставала сегментом відносно невеликим, ще вужчим окреслювався сегмент досліджень усної української словесності – переважаючий масив українознавчої літератури натовді складали писання історіографічні, юридичні, економічно-географічні.

Виклики доби, «горизонтом» якої окреслилась бутність національна (стверджена революційною Францією домінанта: право нації, ототоженне з правом найчисленнішої та історично найактивнішої її верстви – «третього стану» – вище за право короля та аристократів), прикликали відповідь, також неминуче розгорнуту у національній системі координат. Зрештою, етноси, які сусідили з Україною і найбільше впливали на її

історичну долю – польський та російський – також увійшли на зламі XVIII – XIX ст. в період націоналізації своїх як літератур, так і філософських та історіографічних традицій. Ішлося, отже, про доконечну потребу формування в реєстрах інтелектуальних стратегій «військових канцеляристів» нового, адекватного викликам епохи гранд-нарративу, завдання якого полягало у ствердженні легітимності «Козацької вітчизни» в просторі вже не монархічно-станових, а національних ідентичностей (наразі гранд-нарратив потрактуємо не у сенсі конкретного тексту, нехай і сакралізованого досвідом цілого загалу, а як систему культурно-інтерпретаційних координат, у якій формуються когнітивні модальності семантичного контенту філософсько-світоглядних чи історіографічних пам'яток).

Завдання ускладнювалося тим, що політонім «Козацька вітчизна – Малоросія» ствердився як ідентичність виразно амбівалентна. Субстанційна природа етносу, його звичаєвість з її підкреслено відмінним від північного сусіда побутом, господарюванням, багатими мистецькими кшталтами, а найперше – розкішною усною словесністю (що вона своїми думами та піснями підносила тяглість української історичної традиції, засадничо від московської відмінної), щонайпереконливіше стверджували її, «Козацької вітчизни», окремішність. Натомість зорієнтовані на станово-бюрократичну ієрархічність соціальні практики імперії вимагали лояльного ствердження належності її до імперського цілого як запоруки кар'єрної реалізації. З. Когут підкреслює: «Не дивно, що українці водночас заявляли і про єдність із Московією, і про свою

окремішність.... Можна було висловлювати лояльність до царя, православ'я й Російської імперії і водночас лишатися відданим захисником Малоросії. Насправді вся концепція Малоросії була виправданням численних лояльностей та ідентичностей» [22, с. 164 – 165]. Історіографія, яка окреслювалася провідною напрямною розвитку українознавства на початку ХІХ ст., мала відповісти на ці питання, «знявши» амбівалентність вибору в чіткому ототожненні малоросійської ідентичності або з Великоросією (як етнографічно-племінна складова, характеристичні риси якої не виводять її за межі імперії, що вона з монархічно-станової стрімко перетворювалася на підкреслено російську), або з Україною як засадничо протилежною до Московщини національною константою.

Чи спромоглася тогочасна українська історіографія концептуалізувати адекватну відповідь на ці виклики? Ні, бо пряме ототожнення Малоросії з Великоросією суперечило всій традиції «військових канцеляристів» (характеристична під цим оглядом постать – С. Дівович та його «Разговор Великороссии с Малороссиею»), натомість їхнє можливе протиставлення в контексті суспільної ідеології тієї епохи також не мало відповідних ресурсів для свого розгортання: україноцентричний гранд-наратив з домінантами чіткої етнічної окремішності, територіальної соборності та всестанової єдності почав утверджуватися в комплексі гуманітарних дисциплін лише після 1827 р., коли вихід «Малороссийских песен» М. Максимовича кардинально змінив усю структуру українознавчого дискурсу, піднісши вивчення художньої словесності до рівня базового метатексту українознавчих

студій та підстави формування нового погляду на осмислення спільнотної ідентичності українців. Попри це вкрай важливо адекватно зрозуміти, як і чому тогочасне історіописання українського Лівобережжя, незважаючи на цікаві сюжети і справді ентузіастичну настанову вчених, у цілокупності своїй лишалося все ж з'явою регіонально-імперською, а не субстанційно-національною – на цьому тлі концепційно вияскравлюються як специфіка становлення ранніх моделей аналітичного осмислення словесності, так і траєкторія доглибної інтелектуальної революції, яка, розпочавшись у епоху М. Максимовича, І. Срезневського, О. Бодянського, М. Шашкевича, вивершилася у другій пол. 40-х років ХІХ ст. «Книгами буття українського народу» та Шевченковим революційним самостійництвом.

Найперше під цим оглядом слід звернути увагу на те, що дослідження козацької минувшини на початку ХІХ ст. так і не стало справою всього освіченого українського загалу. «Але весь сей рух мав сильно зазначений антикварний характер. Він не розвинувся широко, не захопив широких кругів: йому бракувало того живого нерва – динаміки розвою, що виявив себе в пізнішій добі, яскраво увінчаний «Малоросійськими піснями» [9, с. 28], – підкреслював М. Грушевський. Спостережена ним «антикварність» руху, більше статичного, ніж динамічного, пояснюється насамперед вузькими засягами й метою: його представники займалися передовсім родинними архівами й генеалогією. Своєрідним символом «антикварного українознавства» на зламі ХVІІІ – ХІХ ст. стає поміщицька садиба, в якій самотиною пише свою наукову працю (надто часто – і без надії на

публікацію) «любитель» малоросійських старожитностей. «Антикварним» окреслювався сам ідеологічний «горизонт» такого літописання – інституційно й екзистенційно підпорядкований кодам та паролям офіційної історіографії. Попри кілька спорадичних спроб актуалізувати в історіографії антиросійські або принаймні опозиційні до імперського нарративу сюжети (А. Худорба і його втрачена «Малороссийская история», яка, за О. Оглобліним, була одним із джерел «Истории Русов» [31, с. 298]; О. Мартос, автор так само майже цілковито втраченої «Истории Малороссии», від якої збереглося тільки кілька фрагментів, та цікавого епістолярію, який у своїх писаннях вдавався до висловів на кшталт «наши предки, сыны свободной Малороссии» [26, с. 174], «Зиновий Богдан... возвратил Украине независимость и надежду на лучшую будущность» [26, с. 193], «великий из малороссиян Мазепа» [26, с. 175], «революция Мазепина» [26, с. 178]) загальна настанова історіописців періоду post-Гетьманщини аж ніяк не суперечила стратегіям конструювання імперської ідентичності, якщо прямо їй не підпорядковувалась. Прикметно, що О. Мартос, який вирізнявся сповненими пієтизму словами про Мазепу, «свободную Малороссию» і навіть Україну (життя Сковороди, наприклад, для нього – «драгоценный камень в короне царства истории украинской» [26, с. 180]), 1839 р. звертається до міністра народної освіти С. Уварова (творця ідеологеми «православие – самодержавие – народность») з проханням привернути увагу імператора до його «Истории», сподіваючись, за Ф. Савченком, «дістати кошти на її видання» [37, с. 11]. Проф. А. Нікітенко, рецензуючи за дорученням С. Уварова цю

працю, наголошує на абсолютній її лояльності і більше того – корисності для забезпечення контролю над Малоросією: «У автора одна направительная идея, как и должно быть, не его, а идея (самой) жизни и судьбы малороссийского народа, т. е. что народ сей и по происхождению, и по духу, и по вере своей всегда был частию великого целого – России, и силой естественного влечения, должен был, несмотря на временное свое отдаление от ней, опять войти в историческую ея орбиту и составит с ней одну душу и одну мощь» [37, с. 13]. Тому не випадає дивуватися, що О. Мартос отримав від Миколи I за рукопис перших трьох томів «Истории Малороссии» подяку та «бриллиантовый перстень» [26, с. 185]. Тут не йдеться, власне, про оскарження угодовства цього, поруч із творцем «Истории Русов», найцікавішого нашого історика першої чверті XIX ст., важливим бачиться інше – усвідомлення того, що сформована семіотичними стратегіями своєї доби свідомість українських інтелектуалів не з якихось суб'єктивних, а саме з об'єктивних (тому й мало залежних від нонконформізму чи сміливості конкретного історика) причин не могла висунути та обґрунтувати самостійницькі концепти не тільки в царині політики, а навіть і культури та історичної традиції.

За вершину подібного кшталту «антикварного українознавства» маємо всі підстави вважати чотири томну «Историю Малой России» Д. Бантиша-Каменського. До її створення спричинило, як зауважив Д. Дорошенко [10], своєрідне «державне замовлення»: призначений 1816 р. на посаду генерал-губернатора Малоросії князь М. Репнін запрошує історика обійняти посаду його чиновника

для особливих доручень. Мета – виконати спеціальне завдання: написати історію Малоросії-Гетьманщини. За сприяння князя Д. Бантиш-Каменський отримав доступ як до урядових архівів, так і до приватних збірок, матеріалів, зібраних «любителями малороссийской старины», до архіву Малоросійської колегії, зрештою – до московських актохновищ. Важливо, що після виходу його праці М. Репнін клопотався, аби вона знайшла свого читача серед освічених кіл Лівобережжя: очевидно, появі цього дослідження він надавав особливого значення, покладаючи на нього надії як на певний автономістський «маніфест».

Слід наголосити, що князь М. Репнін був у бюрократичній ієрархії тогочасної Російської імперії постаттю особливою і в багатьох аспектах вкрай відмінною від інших високопосадовців. Закоханий у «малороссийскую старину» переконаний автономіст, автор проекту відновлення козацьких полків, він у першій третині XIX ст. якнайбільше надавався на роль оборонця тих прав і звичаїв старої Гетьманщини, які ще можна було якоюсь мірою зберегти від знищення. Прикметно, що саме він – і то у публічному дискурсі – виразно заявив про тяжке становище покріпаченого селянства. У промові, яку М. Репнін виголосив на відкритті Дворянських зборів у Полтаві 3 січня 1818 р., він звертається до дворянства в такий спосіб: «Корыстолюбие изгнано будет из сердец ваших; вы не будете изыскивать все, что может дать вам крестьянин дохода, а то, что вы можете от него требовать, не уменьшая благоденствия его; напротив, вы изыщите способы увеличить оное; вы пожертвуете для сего из доходов ваших... вы улучшите жилища крестьян ваших; вы

снабдите неимущих скотом и плугами для возделывания земли» [44]. Уже сама форма майбутнього часу дієслів, яку постійно вживає М. Репнін, переконливо доводить, що реальність, яку бачив генерал-губернатор, була від цих побажань дуже далекою.

Наслідком копіткої і систематичної праці Д. Бантиша-Каменського 1822 р. побачила світ «виложена сухо і в надто лояльному щодо Росії дусі» [11, с. 27] «История Малой России» (перевидана згодом у 1830 та 1842 роках) – найфакховіша в сенсі опертя на документальні джерела пам'ятка української історіографії першої пол. XIX ст., яка, проте, не тільки не стала підставою для формування українського гранд-нарративу, але засвідчила рух у зовсім іншому напрямі. Варто погодитись із О. Ясем, який, аналізуючи контекст появи «Истории...», наголошує: «Водночас є достатні підстави (ініціатива та фактично «соціальне замовлення» праці малоросійським військовим губернатором, допомога авторові у доборі джерел, широке коло знайомств і почасти вплив середовища місцевого дворянства та ін.) розглядати зазначений проект як своєрідну, хоча і паліативну спробу культурної легітимації української минувшини в межах великого російського нарративу» [48, с. 214]. Проте імператив інтелектуального ствердження України (у першій чверті XIX ст. у суспільно-актуалізованій історичній практиці він ще не проявлювався, однак вже уреальнювався – принаймні як гіпотетична можливість – у мислительних моделях тогочасних інтелектуалів) полягав зовсім у іншому – у підкресленні не підрядного статусу українства як хоча й своєрідної, проте таки регіональної частковості

«великого російського нарративу», а в доведенні його рівності з іншими повноцінними і культурно-значущими етносами. Задум, тональність та оповідні стратегії «Истории Малой России», на яку такі надії покладали діячі з оточення генерал-губернатора Малоросії, такий меті виразно суперечили (зрештою, сам М. Репнін був лише автономістом і не більше – що не применшує його визначного місця в українській історії). І йдеться не тільки про те, що Д. Бантиш-Каменський єдиним критерієм оцінки історичних осіб вважав їхню лояльність російському престолу, що він всіляко обстоює як виправданий і необхідний крок скасування Гетьманщини, після якого, за його твердженням, «Малороссия совершенно присоединилась к главному составу ея (Российской империи. – О. Х.) и, преобращенная сначала в Намесничество, потом в Губернии, не приняла никакого участия в мятежных действиях Запорожцев, но во всякое время сохраняла непоколебимую верность и любовь к Российскому престолу» [1, с. 210] (показово, що після нетривалого свого «малоросійського періоду» цей вчений продовжив успішну кар'єру російського чиновника та історіографа, видаючи праці на кшталт п'ятитомного «Словаря достопамятных людей русской земли» чи «Биографий российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов», на видання якої Микола І особисто зафігував 2000 карбованців). Важливішим було інше: Д. Бантиш-Каменський творив «документалізовану» хроніку Малоросії, натомість українська інтелігенція (вона після появи Максимовичевих збірок народних пісень починає формуватися як соціальна група, певна своєї мети і завдань) очікувала

вже на «поетизовану» історію України. «Мертво-холодною» [29, с. 284] назвав «Историю...» Д. Бантиша-Каменського М. Максимович (сам неабиякий архівознавець і публікатор багатьох важливих джерел) – і в тому проявилася різниця не стільки конкретних дослідницьких практик національної історіографії, як конфлікт світоглядних настанов двох поколінь українознавців: настанови «антикварної», зорієнтованої на легітимізацію в дискурсивному «горизонті» царської грамоти або гетьманського універсалу (тобто артефактів документальних чи, у випадку, якщо такі не віднаходилися, квазідокументальних: не забуваймо, що злам XVIII – XIX ст. – то час активного фальшування різних документів, найчастіше з метою підтвердити своє шляхетство, але не раз і з патріотичних спонук), та орієнтації романтично-народницької, що спиралася на онтологічну первинність мови та пісні (покріпаченими селянами збережену, бо, міркуючи в категоріях соціологічних, а не індивідуальних, ніхто, окрім них, тих скарбів не пильнував) як на той доказ української самобутності, який просто ніяк спростувати жодним актом або імператорським указом. Прикметно, що репрезентанти цієї настанови інколи вдавалися до фальсифікації вже не архівних документів (укладені автором та видані ним за автентичні гетьманські універсали та листи, що їх наводить у своєму «Літописі...» С. Величко), а саме народних дум як найдорогоцінніших пам'яток, що підтверджують духовий суверенітет народу – згадаємо під цим оглядом про І. Срезневського та його «Запорожскую Старину».

В узагальнено-світоглядному аспекті криза нашої історіографії періоду

post-Гетьманщини засвідчила все більш виразне протистояння малоросійської ідентичності (в історичній перспективі – приреченої: у добу формування модерних націй амбівалентність вибору ідентичності, іманентно в ній закладена, мала знайти своє вирішення чи то в російській, чи в українській самототожності) та опертих на парадигмальність аналізу історії та естетичної специфіки словесності перших етапів теоретичної концептуалізації української національної свідомості. Найінтенсивніше (і найбільш драматично!) окреслене протистояння структурувалося в оперативному полі твору, дискурсивна «локація» якого – на помежів'ї власне історіографії та художньої словесності. Йдеться про «Історію Русов». Значення цього твору в українській духовості настільки вагоме, що І. Франко у «[Плані викладів історії літератури руської. Спеціальних курсах. Мотивах]» ним, а не «Енеїдою», пропонує розпочинати розгляд нового періоду української культурної традиції [42, с. 61]: у цьому творі «ярко висказалися іменно ті політичні та соціальні ідеали, котрі більше або менше ясно відчували всі українські писателі, поети й публіцисти, не виключаючи й Шевченка.... Розбір «Истории руссов» допоможе мені відразу вияснити той ідейний ґрунт, на котрім виросла новіша українська література. На тім тлі ясно визначуться силуети перших українських писателів Котляревського, Гоголя-батька, Гулака, Боровиковського з їх сентименталізмом та гуманізмом, літературна і широка громадська діяльність Гр. Квітки-Основ'яненка, літературна і наукова діяльність Бодянського, Максимовича. Метлинського, Бантиша-Каменського та Маркевича» [42, с. 61].

Не маючи, на перший погляд, прямого стосунку до вивчення фольклору та красного письменства в системі українознавства, «История Русов» справила величезний вплив на процес концептуалізації національної ідеології українства [34], початкові етапи якого не просто пов'язані з раннім періодом вивчення словесності, а окреслюються прямим його продовженням. Власне, вже методологічно перспективна згадка про вплив світоглядного етосу «Истории Русов» на формування аналітичних стратегій таких фундаторів дослідження усних та писемних формовиявів слова, як М. Максимович та О. Бодянський, свідчить про вагу і значення її в процесі вивчення української словесності. Але в контексті нашого аналізу цей артефакт важливий як переконливе свідчення того, який, без перебільшення, вибуховий націєтворчий потенціал уреальнювався в концептосфері усної словесності (архетиповому «спільному знаменнику» антиімперських мислеформ українства передшевченкового часу) і який потужний поштовх формуванню української національної ідеології (становлення якої тоді було тотожне становленню українознавства як форми інтелектуальної репрезентації спільнотної ідентичності) уреальнювало наближення до його метатекстової бутності.

Дослідники вже звертали увагу, наскільки щедро користується автор цієї неперебутньої пам'ятки фольклорним набутком українців («Цей твір цінний не стільки своєю історико-фактологічною сутністю, скільки, головню, як літературне явище, тісно пов'язане з усною народною словесністю і позначене її впливом» [20, с. 58], – підкреслює Р. Кирчів), і то не в його частковості, а в цілокупних пластах

героїчної епічної традиції: прикметна під цим оглядом заувага В. Антоновича та М. Драгоманова, які в «Исторических песнях малорусского народа» наголошували, що «автор «Истории Русов» пользовался народными думами, внося в свою историю то, что не подтверждается другими свидетельствами» [18, с. 243]. У суті речі, йшлося про витворення й концептуалізацію «паралельної» до офіційно-імперської історії України: з огляду на це, очевидно, автор мав спиратися не на у відповідний спосіб відформатовані зовнішнім або внутрішнім «цензором» документи, а на думи та пісні, які лишалися єдиними вільними від імперського (і світського, і духовного) контролю народними «архівосховищами». Розгортаючи величну картину української історії, у тому числі і звертаючись повсякчас до її «заборонених сюжетів» (переважно вони стосувалися епохи Петра I: жакливе руйнування Батурина, терор московського війська, нищення Гетьманщини, тяжка «канальна» робота – перелік вільно продовжувати), автор «Истории Русов» мав змогу взорувати тільки на «пам'ять» усної словесності, бо саме там, у піснях і думах (вони будуть видруквані – тобто легалізовані в суспільному дискурсі – лише після появи збірників М. Максимовича; сама ж «История Русов» побачить світ у 1846 р. – році з'яви Кирило-Мефодіївського братства; симптоматично, що в період боротьби з українським дисидентським та правозахисним рухом таємна партійна поліція КГБ потрактувала «Историю Русов» як т. зв. «антисоветскую литературу»), він міг віднайти не стільки навіть фактологію хоча й вона була важливою, скільки етичну підставовість і систему координат, у якій осмислювалася та або інша подія.

Аби виразніше скристалізувати цю засадничу різницю історіографічних орієнтацій на, умовно кажучи, «документ» та «пісню», досить порівняти сухий, документально-відсторонений опис руйнування Батурина в «Истории Малой России» Д. Бантиша-Каменського, у якому похапцем згадується про жертви, натомість виразно відлунює карбований пафос міліарної величі імперії («Российский Полководец решился взять Батурин приступом. Ноября 3 взошел он на городской вал со шпагою в руке и предал острию меча всех тамошних жителей ... Потеря во всех отношениях чувствительная для Мазепы и Карла XII») [1, с. 105–106]) із розгорнутим, сповненим невідомого жалю та співчуття до жертв Меншикового варварства змалюванням Батуринської трагедії в «Истории Русов»: «Меншиков ударил на граждан безоружных и в домах их бывших... выбил всех их до единого, не щадя ни пола, ни возраста, ни самых сущих младенцев... Трагедию свою Батуринскую кончил он огнем и жупелом: весь город и все публичные его здания, т. е. церкви и присутственные места с их архивами, арсеналы и магазейны с запасами со всех сторон зажжены и превращены в пепел. Тела избивенных христиан и младенцев брошены на улицах...» [1, с. 206–207]. Образ Мазепиною столиці, залитої кров'ю, засудження звірств московитів – то інтенції суто фольклорні. Важко однозначно стверджувати, чи з'явилися у першій чверті XVIII ст. народні пісні про етапну в українській історії Батуринську трагедію (перше руйнування Січі, Полтавська катастрофа, «виходи на лінію» – про це маємо цілий пласт пам'яток усної словесності), проте активне побутування відповідних усних переказів можемо

вважати фактом доконаним. Промовиста деталь: збираючи початком 40-х років XIX ст., коли від часу постання «Истории Русов» минуло вже кілька десятиліть, фольклорний матеріал для своєї виданої у 1847 р. збірки «Украинские народные предания», П. Куліш натрапив на сліди однієї з таких оповідей: «А тут уже як розогнали те мазепине військо, то з'їдинились патріархи да знімали закляття з Батурина. Увесь Батурин кров'ю на аршин обкипів, така война була. То знімали з усього города на аршин землі. Тачками плінніи запорожці возили землю. Так оце не давай йому ні їсти нічого, хоч рідний батько [...]; доти возять, поки впаде; так його землею й засипають. То за те, що пристали до Мазепи» [17, с. 48] (цей надто промовистий фрагмент залишився тільки в рукописах П. Куліша, не увійшовши до поданого цензурному відомству збірника; вперше його опублікував В. Івашків у студії «Украинские народные предания» Пантелеймона Куліша: до питання творчої історії» [17]).

Можемо умотивовано припустити, що чи не кожен опозиційний офіційному дискурсу «сюжет» «Истории Русов» (С. Світленко називає її «вершиною тогочасних історичних дослідів» [38, с. 13]) має свої відповідники в усній словесності українців. Власне, саме з цієї причини цей наснажений етосом і тональністю семантичних «потоків» фольклору архітвір не лише історіографії, а й красного письменства сам послужив основою для багатьох пам'яток, які сприймалися освіченим загалом як фольклорні (хоча вони поставали на помежів її усної словесності та професійного письменства: прикметна тут «Запорожская Старина» І. Срезневського), або, будучи з'явами вже суто літературними, вияскравлювали

доглибну закоріненість у народнопоетичному мелосі («Тарасова ніч» та «Сон» Т. Шевченка). Одначе наголошене повище зовсім не означає, що історичній правді відповідатиме потрактовування «Истории Русов» як своєрідного анти-«Синопису», тим більше – отожднення її світоглядних доміант із радикальним самостійництвом Шевченка та кирило-мефодіївців (із подібним отождненням часто зустрічаємося в історико-патріотичній публіцистиці популяризаторського кшталту). Таке самостійництво постало підсумком розвитку ідеології української суспільної думки 20 – 40-х років XIX ст., на становлення якої визначальний вплив мали значенневі модальності аналізу художньої словесності. «История Русов» (за О. Прицаком [35, с. 66], вона постала у 1818 – 1824 рр. як колективний програмовий маніфест одного з товариств малоросійських автономістів) не могла не структурувати свої ідеологічні дискурси відповідно до парадигмальних уявлень епохи. «Горизонт доби» ієрархічно впорядковував у цьому випадку семіотичні стратегії автора і в аспекті соціально-становому (суто в традиції річпосполитської ідеології автор «Истории Русов» осмислює свободу як атрибут «політичного народу», тобто шляхетства [46], а не народу в тому сенсі, про який говоритимуть за кілька десятиліть по тому люди з покоління М. Максимовича та І. Срезневського), і у вимірах державно-легітимістських. З. Когут у цьому зв'язку наголошує: «Визнаючи українську історію особливим відгалуженням більшої «загальноросійської» спільноти, цей твір... був промовистою апологією Гетьманщини та козацьких прав та вольностей. Часом помітно антиросійська за тональністю «Історія

Русів» наголошувала на тому, що Україна має певні невід'ємні права, яких необхідно дотримуватися. Однак право царя володарювати Малоросією не викликало сумніву. Насправді автор сподівався, що цар збереже рештки української автономії, ба навіть відновить традиційні права української еліти» [22, с. 163].

Можна віднайти чимало прикладів на підтвердження цієї тези (характеристики гетьманів, зокрема І. Мазепи, тлумачення в «Истории Русов» конкретних історичних подій, зрештою – загальне структурування історичного нарративу, наслідком чого деякі сучасні дослідники навіть називають цю пам'ятку «російською імперською версією історії колонізованого українського народу» [47, с. 82]), однак наголосимо у цьому випадку не на частковостях, а на найпосутнішій проблемі – системному несприйнятті автором цього твору назви «Україна». Вже в «Предисловии» він відверто іронізує з тих, хто намагається легалізувати її в сучасній йому історіографії: «Так, на пр., в одной учебной историйке выводится на сцену из Древней Руси, или нынешней Малороссии, новая некаясь земля при Днепре, названная тут Украиною, а в ней заводятся Польскими Королями новые поселения и учреждаются Украинские казаки» [19, с. III]. На думку творця «Истории Русов», «...господин писатель такой робкой историйки не бывал нигде, кроме своей школы, и не видал в той стороне, называемой им Украиною, Русских городов самых древних...» [19, с. III – IV]. На перший погляд така наполегливість у відстоюванні назв «Русь» і «Малоросія» та в послідовному несприйнятті назви «Україна» виглядає дещо дивною, тим більше, що на зламі XVIII – XIX ст.

назва «Україна» спорадично вживається навіть у друкованих виданнях (Україною, наприклад, називає козацькі землі М. Берлінський у виданому 1800 р. і пропущеному через цензуру компендіумі «Краткая Российская история для употребления юношеству»: В. Кравченко припускає [25, с. 37], що, можливо, саме в його бік і були спрямовані критичні стріли автора «Истории Русов»). Малоросія окреслювалася для нащадків козацької старшини простором адміністративного впорядкування та ієрархічної визначеності, з огляду на що обстоювання її назви, атрибутивних прикмет, чинів (згадаймо, наскільки велике значення надає С. Дівович у «Разговоре Великороссии с Малороссиею» «малороссийским чинам», їхньому унормуванню та визнанню їх імперським центром) ототожнювалося зі збереженням соціального устрою, за якого привілейований спосіб життя і статус цієї верстви не піддавалися б загрозам. «Недавно насладился я приятною вестию, что Государь Император по докладу нашего генерал-губернатора повелел герольдии признавать малороссийское дворянство по чинам нашим и другим доказательствам в древнем благородном его достоинстве. Весть сия сладка моему сердцу. Верьте тому, что я люблю отечество – люблю соотчичей моих больше самих себя» [7, с. 56], – пише у листі до В. Полетики від 2 січня 1810 р. найвідоміший у той час знавець та шанувальник історичної Малоросії А. Чапа (він користувався загальною повагою в середовищі «малоросійських автономістів», зібраними ним джерелами щедро користувалися і Я. Маркович, і Д. Бантиш-Каменський – також послідовні обстоювачі цього політоніма).

Імперативне утвердження політо-німа «Малоросія» у тій ситуації було синонімом прагнення до певної (часом – суттєвої) реформи адміністративного устрою імперії, реформи, що вона не піддажувала історичної виправданості суспільного устрою та соціально-ієрархічної структури, які склалися на Лівобережжі на зламі XVIII – XIX ст. Натомість клейнод «України» у розгортанні своїх інтенцій та інтелектуальних практик об'єктивно означав щось радикально супротивне, принаймні за майбутніми наслідками. Це була в певному сенсі революція. Передовсім – революція лінгвістична (піднесення народної мови, яка лишалася соціокультурним маркером селянського або дрібнопоміщанського побуту, до рівня спочатку рівновеликої з церковнослов'янською, російською і польською, а потім і сенсотворчої в національній культурній роботі мовної практики); революція культурна (ті з'яви, артефакти, стильові тенденції, які досі у кращому випадку поблажливо сприймалися як «творення простої музи»), стали формувати «горизонт» світоглядно-естетичних модальностей національної культури); революція станово-соціальна (модерна нація – феномен антистановий, засадничо несумісний із кріпаччиною, спадковим дворянством або окремими судами для шляхти і селян). Все це разом неминуче вело до кардинальної постановки питання про зміну соціально-політичного статусу українців, які, за цією логікою, мали бути політично рівноправними, а ще далі – до появи питання про окрему країну з окремими мовою, культурою, літературою, історичною традицією.

Підсумовуючи аналіз формування уявлень про українську самобутність в

дискурсивних практиках історіографії «старшинських автономістів» початку XIX ст., варто наголосити:

– історико-культурний контекст кінця XVIII – початку XIX ст. позначився цілою низкою нових викликів, на які українські інтелектуалісти вимушені були давати відповідь у ситуації, за якої сама система координат їхнього розмислу вже не відповідала актуальним потребам часу. Розпочата на Європейському континенті Великою французькою революцією епоха стрімкого формування країн-націй вимагала концептуалізації таких моделей утвердження ідентичності, у реєстрах яких чинники станово-ієрархічні та конфесійні мали відійти на другий план, поступившись домінанті загальнонаціональній єдності;

– у ситуації практично повної інкорпорації колишньої Гетьманщини в адміністративно-юридичний простір Російської імперії спроби тих українських культурних діячів, які, продовжуючи традиції «козацьких канцеляристів», спиралися у творенні «нової редакції» автономістської ідеології на історіографію як провідний напрям тогочасного українознавства, запитам часу вже не відповідали. Навіть «История Русов» – своєрідний політичний маніфест найрадикальнішого крила козацьких автономістів, попри те, що автор її відверто говорить про трагічні моменти московської експансії супроти Гетьманщини, все ж лишається ще в межах дискурсу малоросійського, а не загальнонаціонального: чинник конфесійний відіграє для нього одну із вирішальних ролей, виразно уреальнюється в творі імператив станової демократії, в оптиці якого селянство опиняється за межами «політичного народу», право імператора на

володіння козацькими теренами не піддається сумніву. Найголовніше ж – політонім «Україна» бачиться автору «Истории Русов» відверто неприйнятним;

– назагал беручи, інтелектуальна історія колишньої Лівобережної Гетьманщини у першій чверті XIX ст. (саме в цій частині нашого етнічного терену у той час починають інтенсивно формуватися напрямні української визвольної-національної ідеології) виразно засвідчила, що історіографія «старшинських автономістів» як провідний напрям розвитку тогочасного українознавства запитам часу більше не відповідала.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бантыш-Каменский Д. История Малой России. Часть третья. От избрания Мазепы до уничтожения Гетманства. Москва: В Типографии Семена Скливановского, 1830. 375 с.
2. Білецький О. Шляхи розвитку дожовтневого українського літературознавства. Зібрання праць у п'яти томах. Том 2: Українська література XIX – початку XX століття. Київ: Наукова думка, 1965. С. 72 – 110.
3. Гердер И. Г. Дневник моего путешествия в 1769 году. *Избранные сочинения*. Москва–Ленинград: Государственное издательство художественной литературы, 1959. С. 315 – 332.
4. Гердер И. Г. [Из старого предисловия к сборнику народных песен]. *Избранные сочинения*. Москва–Ленинград: Государственное издательство художественной литературы, 1959. С. 83 – 87.
5. Гердер И. Г. О сходстве средневековой английской и немецкой поэзии и о прочем, отсюда следующем. *Избранные сочинения*. Москва–Ленинград: Государственное издательство художественной литературы, 1959. С. 60 – 70.
6. Гердер И. Г. Письма для поощрения гуманности. *Избранные сочинения*. Москва–Ленинград: Государственное издательство художественной литературы, 1959. С. 285 – 301.
7. Горленко В. Из истории южно-русского общества начала XIX века (письма В. И. Чарныша, А. И. Чепы, В. Г. Полетики и заметки к ним). *Киевская старина*. Киев, 1893. № 1. С. 41 – 46.
8. Грушевский А. Из истории украинской этнографии: изучение исторических песен. Киев: Первая Киевская Артель Печатного Дела, 1905. 14 с.
9. Грушевський М. «Малоросійські пісні» Михайла Максимовича і їх роль в розвитку українознавства. *Народна творчість та етнографія*. Київ, 1996. № 5 – 6. С. 27 – 39.
10. Дорошенко Д. Князь М. Репнін і Д. Бантиш-Каменський (Сторінка з українського громадського життя першої чвертини XIX століття). *Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова*. Прага, 1929. Т. 1. С. 90 – 108.
11. Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення. *Українська культура*. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. Київ: Либідь, 1993. С. 26 – 39.
12. Драгоманов М. Війна з пам'яттю про Шевченка. Літературно-публіцистичні праці: у двох томах. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1970. С. 146 – 147.
13. Єфремов С. Біля початків українства. Генезис ідей Кирило-Методієвського Братства. Україна. Київ: ДВУ, 1924. Кн. 1 – 2. С. 88 – 94.
14. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах. Киев: Издание редакции журнала «Киевская Старина», 1893. IV +249 +[3] с.
15. Журба О. Василь Якович Ломиковский: історик чи агроном? *Січеславський альманах*. Дніпропетровськ, 2006. № 2. С. 153 – 158.
16. Зінченко А. Українське шляхетство, козацтво й міщанство Слобожанщини й Гетьманщини в обороні традиційної адміністративно-правової системи (60-ті рр.

XVIII ст.). *Українознавство*. Київ: НДІУ, 2015. № 1. С.81 – 91.

17. Івашків В. «Украинские народные предания» Пантелеймона Куліша: до питання творчої історії. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2009. Вип. 47. С. 38 – 62.

18. Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Киев: Типография М. П. Фрица, 1874. Т. 1. 368 с.

19. История Руссов, или Малой России. Сочинение Георгия Конискаго, Архиепископа Белорусского. Москва: В Университетской Типографии, 1846. VIII + 261 + 45 с.

20. Кирчів Р. Донаукові зацікавлення українським фольклором та етнографією. *Народна творчість та етнографія*. Київ, 2005. № 3. С. 52 – 65.

21. Кирчів Р. Початки наукового зацікавлення українським фольклором (збирання і вивчення). *Народна творчість та етнографія*. Київ, 2006. № 1. С. 58 – 64.

22. Когут З. Питання російсько-української єдності та української окремішності в українській думці і культурі ранньомодерного часу. *Коріння ідентичності*. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ: Критика, 2004. С. 133 – 166.

23. Когут З. Російський централізм і українська автономія: ліквідація Гетьманщини, 1760 – 1830. Київ: Основи, 1996. 317 с.

24. Костомаров М. Об историческом значении русской народной поэзии. *Слов'янська міфологія*. Київ: Либідь, 1994. С. 44 – 201.

25. Кравченко В. Ім'я для України. *Україна, Імперія, Росія*. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. Київ: Критика, 2011. С. 11 – 43.

26. Лазаревский А. Прежние изыскатели малорусской старины. II. Алексей Иванович Мартос (1790 – 1842). *Киевская старина*. Київ, 1895. № 2. С. 170 – 194.

27. Максимович М. Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем. Москва: В Типографии Августа Семена, 1827. XXXVI + 234 + 9 с.

28. Максимович М. О правописании малороссийского языка. Письмо к Основьяненку. *Киевлянин*. Книга вторая. Издал Михаил Максимович. Киев: В Университетской Типографии, 1841. С. 153 – 180.

29. Максимович М. Письма о Богдане Хмельницком. *Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України*. Київ: Вища школа, 2004. С. 281 – 346.

30. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. *Книга спостережень. Проза*. Том другий. Торонто: Видавництво «Гомін України», 1966. С. 63 – 133.

31. Оглоблин О. Архип Худорба. *Люди старої України*. Мюнхен: Видавництво «ДНІПРОВА ХВИЛЯ», 1959. С. 288 – 299.

32. Павловский А. Грамматика малороссийского наречия, или Грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чистого русского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями. Санкт-Петербург: В типографии В. Плавильщикова, 1818. 114 с.

33. Підгорна Л. Початки «романтичної доби» української фольклористики: збирацька діяльність Зоріана Доленги-Ходаковського та Ніколая Цертелева. *Мандрівець: всеукраїнський науковий журнал*. Тернопіль, 2013. № 2. С. 45 – 49.

34. Plokhu S. The Cossack Myth. History and Nationhood in the Age of Empires. Cambridge: Universitu Press, 2012. XVI+390 p.

35. Прицак О. Доба військових канцеляристів. *Київська старовина*. Київ, 1993. № 4. С. 62 – 66.

36. Рьльський Ф. К изучению украинского народного мировоззрения. *Киевская старина*. Киев, 1888. № 11. С. 266 – 306.

37. Савченко Ф. Нові відомості про неопубліковану Історію України О. Мартоса. *За сто літ*. Книга шоста. Київ: ДВУ, 1930. С. 7 – 14.

38. Світленко С. Генезис українського народолюбства. *Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття*: збірник наукових праць. Дніпропетровськ: Герда, 2007. С. 11 – 36.

39. Стус В. Дещо з думок наших попередників про національне питання в Україні та про її сьогодишнє буття. *Поетія – 90*: збірник. Київ: Радянський письменник, 1990. Вип. 2. С. 188 – 204.

40. Суздаль М. «Опыт собрания старинных малороссийских песен» М. Цертелева в історіографії та суспільній думці. *Український історичний журнал*. Київ, 2014. № 6. С. 149 – 164.

41. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *Зібрання праць*: у 50 томах Т. 41. Київ: Наукова думка, 1984. С. 194 – 470.

42. Франко І. [План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви]. *Зібрання праць*: у 50 т. Т. 41. Київ: Наукова думка, 1984. С. 24 – 73.

43. Хоменко О. Передумови становлення науково-аналітичної концепції розвитку української художньої словесності. *Українознавство*. Київ: ННДІУ, 2013. № 2. С. 53 – 62.

44. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 1343. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 3.

45. Цертелев М. О старинных малороссийских песнях. *Історія української літературної критики та літературознавства*. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга перша. Київ: Либідь, 1996. С. 57 – 62.

46. Шліхта Н. Елементи річсполитської ідеології та політичної практики в «Історії Русів». *Молода нація*. Альманах: історія, філософія, політологія, літературознавство. Київ: Смолоскип, 2000. № 1. С. 5 – 23.

47. Юрчук О. У тіні імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії. Київ: ВЦ «Академія», 2013. 224 с.

48. Ясь О. Романтизм і український гранд-нарратив. *Ейдос*. Альманах теорії та історії історичної науки. Київ, 2008. № 3. С. 207 – 226.

REFERENCES

1. BANTYSH-KAMENSKIY, D. (2015). *From the Election of Mazepa to the Destruction of Hetmanate*, Part 3 of *History of Little Russia*.

Moscow: V Tipografii Semena Sklivanovskago, 375 p. [in Rus.]

2. BILETSKYI, O. (1965). Ways of Developing Pre-October Ukrainian Literary Studies. In: *Ukrainian Literature of the 19th – Early 20th Century*, Vol. 2 of *Collected Works in Five Volumes*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 72–110. [in Ukr.]

3. GERDER, I. (1959). A Diary of My Journey in 1769. In: *Selected Works*. Moscow – Leningrad: Gosudarstvennoye izdatelstvo khudozhestvennoy literatury, pp. 72–110. [in Rus.]

4. GERDER, I. (1959). [From the Old Preface to the Collection of Folk Songs]. In: *Selected Works*. Moscow – Leningrad: Gosudarstvennoye izdatelstvo khudozhestvennoy literatury, pp. 83–87. [in Rus.]

5. GERDER, I. (1959). About the Similarities of Medieval English and German Poetry and the Resulting Conclusions. In: *Selected Works*. Moscow – Leningrad: Gosudarstvennoye izdatelstvo khudozhestvennoy literatury, pp. 83–87. [in Rus.]

6. GERDER, I. (1959). Letters to Encourage Humanity. In: *Selected Works*. Moscow – Leningrad: Gosudarstvennoye izdatelstvo khudozhestvennoy literatury, pp. 83–87. [in Rus.]

7. GORLENKO, V. (1893). From the History of the South-Russian Society in the Early 19th Century (letters of V.I. Charnysh, A.I. Chepa, V.G. Poletiki and notes to them). *Kievskaya starina* (Kiev Antiquities), Vol. 1. Kiev, pp. 41–46. [in Rus.]

8. GRUSHEVSKIY, A. (1905). *From the History of Ukrainian Ethnography: The Study of Historical Songs*. Kiev: Pervaya Kievskaya Artel Pechatnogo Dela, 14 p. [in Rus.]

9. HRUSHEVSKY, M. (1996). “Little Russian Songs” by Mykhailo Maksymovych and Their Role in the Development of Ukrainian Studies. *Narodna tvorchist ta etnografia* (Folk Art and Ethnography), Vol. 5–6. Kyiv, pp. 27–39. [in Ukr.]

10. DOROSHENKO, D. (1929). Prince M. Repnin and D. Bantysh-Kamenskiy (a page

- from the Ukrainian public life of the first quarter of the 19th century). *Pratsi Ukrainського Vysokoho Pedagogicheskoho Instytutu im. M. Drahomanova* (Proceedings of M. Drahomanov Ukrainian Higher Pedagogical Institute), Vol. 1. Prague, pp. 90–108. [in Ukr.]
11. DOROSHENKO, D. (1993). The Development of the Ukrainian Studies in the 19th and Early 20th Centuries and Their Achievements. In: D. ANTONOVYCH, ed., *Ukrainian Culture. Lectures*. Kyiv: Lybid, pp. 26–39. [in Ukr.]
12. DRAHOMANOV, M. (1970). War against the Memory about Shevchenko. In: *Literary and Journalistic Works: In 2 Vol. Vol. 2*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 146–147. [in Ukr.]
13. YEFREMOV, S. (1924). At the Dawn of Ukrainianhood. The Genesis of Saint Cyril and Methodius Brotherhood's Ideas. In: *Ukraine*. Vol. 1–2. Kyiv: DVU, pp. 88–94. [in Ukr.]
14. ZHITETSKIY, P. (1893). *Contemplations on Popular Little Russian Dumas*. Kiev: Kievskaya Starina Press, IV +249 +[3] p. [in Rus.]
15. ZHURBA, O. (2006). Vasyl Yakovych Lomykovskyy: Historian or Agronomist? *Sichslavskyyi almanakh* (Sichslav Almanac), Vol. 2. Dnipropetrovsk, pp. 153–158. [in Ukr.]
16. ZINCHENKO, A. (2015). Ukrainian Nobility, the Cossacks, and the Petty Bourgeoisie of Sloboda Ukraine and Hetmanate in the Defense of the Traditional Administrative-Legal System (the 1760s). *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 1. Kyiv: National Research Institute of Ukrainian Studies Press, pp. 81–91. [in Ukr.]
17. IVASHKIV, V. (2009). “Ukrainian Folk Legends” by Panteleimon Kulish: On the Creative History. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna* (Lviv University Bulletin. Philology Series), Vol. 47. Lviv, pp. 38–62. [in Ukr.]
18. *Historical Songs of the Little Russian People with Explanations by V. Antonovych and M. Drahomanov*. (1874). Vol. 1. Kiev: Tipografiya M. P. Fritsa, 368 p. [in Rus.]
19. *History of the Rus, or Little Russia. The Writing of George Koniski, Archbishop of Belarus*. (1846). Moscow: V Universitetskoy Tipografii, VIII + 261 + 45 p. [in Rus.]
20. KYRCHIV, R. (2005). Pre-Scientific Interest in Ukrainian Folklore and Ethnography. *Narodna tvorchist ta etnohrafia* (Folk Art and Ethnography), Vol. 3. Kyiv, pp. 52–65. [in Ukr.]
21. KYRCHIV, R. (2006). Early Scientific Interest in Ukrainian Folklore (collections and research). *Narodna tvorchist ta etnohrafia* (Folk Art and Ethnography), Vol. 1. Kyiv, pp. 58–64. [in Ukr.]
22. KOHUT, Z. (2004). The Question of Russian-Ukrainian Unity and Ukrainian Isolation in the Ukrainian Thought and Culture of the Early Modern Era. In: *The Roots of Identity. Studies on Early Modern and Modern History of Ukraine*. Kyiv: Krytyka, pp. 133–166. [in Ukr.]
23. KOHUT, Z. (1996). Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Liquidation of the Hetmanate, 1760–1830. Kyiv: Osnovy, 375 p. [in Ukr.]
24. KOSTOMAROV, M. (1994). On the Historical Significance of the Russian Folk Poetry. In: *Slavic Mythology*. Kyiv: Lybid, pp. 44–201. [in Ukr.]
25. KRAVCHENKO, V. (2011). A Name for Ukraine. In: *Ukraine, Empire, Russia. Selected Articles on Modern History and Historiography*. Kyiv: Krytyka, pp. 11–43. [in Ukr.]
26. LAZAREVSKIY, A. (1895). Former Investigators of the Little Russian Past. II. Aleksey Ivanovich Martos (1790–1842). *Kievskaya starina* (Kiev Antiquities), (2). Kiev, pp. 170–194. [in Rus.]
27. MAKSIMOVICH, M. (1827). *Little Russian Songs, Published by M. Maksimovich*. Moscow: V Tipografii Avgusta Semena, XXXVI + 234 + 9 p. [in Rus.]
28. MAKSIMOVICH, M. (1841). About the Little Russian-Language Spelling. A Letter to Osnovyanenko. In: *A Kiev Inhabitant*. Book Two. Published by Mikhail Maksimovich. Kiev: V Universitetskoy Tipografii, pp. 153–180. [in Rus.]
29. MAKSYMovyCH, M. (2004). Letters about Bohdan Khmelnytsky. In: *Selected Works on the History of Kyivan Rus, Kyiv, and Ukraine*. Kyiv: Vyshcha shkola, pp. 281–346. [in Ukr.]

30. MALANIUK, Ye. (1966). Essays on the History of Our Culture. In: *The Book of Observations. Prose*. Vol. 2. Toronto: Homin Ukrainy, pp. 63–133. [in Ukr.]
31. OHLOBLIN, O. (1959). Arkhyp Khudorba. In: *People of Old Ukraine*. Munich: DNIPROVA KHVYLIA, pp. 289–299. [in Ukr.]
32. PAVLOVSKIY, A. (1818). *The Grammar of the Little Russian Dialect, or the Grammatical Indication of the Most Significant Differences that Alienated the Little Russian Dialect from the Pure Russian Language, Accompanied by Various Remarks and Writings*. Saint Petersburg: V tipografii V. Plavilshchikova, 114 p. [in Rus.]
33. PIDHORNA, L. (2013). The Beginnings of the “Romantic Era” of the Ukrainian Folklore: The Work of Zorian Dolenha-Khodakovsky and Nikolai Tserteliev. *Mandrivets: vseukrainskyi naukovi zhurnal* (Traveller: An All-Ukrainian Scientific Journal). Ternopil, pp. 45–49. [in Ukr.]
34. PLOKHU, S. (2012). *The Cossack Myth. History and Nationhood in the Age of Empires*. Cambridge: University Press, XVI+390 p. [in Eng.]
35. PRITSAK, O. (1993). The Time of Military Chancellery. *Kyivska starovyna* (Kyiv Antiquities). Kyiv, pp. 62–66. [in Ukr.]
36. RYLSKIY, F. (1888). On the Study of the Ukrainian National Outlook. *Kievskaya starina* (Kiev Antiquities), (11). Kiev, pp. 266–306. [in Rus.]
37. SAVCHENKO, F. (1930). New Information about the Unpublished History of Ukraine by O. Matros. In: *In a Hundred Years*. Book 6. Kyiv: DVU, pp. 7–14. [in Ukr.]
38. SVITLENKO, S. (2007). The Genesis of the Ukrainian Morality. In: *Svit modernoi Ukrainy kintsia XVIII – pochatku XX stolittia: Zbirnyk naukovykh prats* (The World of Modern Ukraine in the Late 18th – Early 20th Centuries: Collected Scientific Works). Dnipropetrovsk: Herda, pp. 11–36. [in Ukr.]
39. STUS, V. (1990). Some Opinions of Our Predecessors on the National Question in Ukraine and about Its Present Condition. In: *Poetry – 90: A Collection*. Vol. 2. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, pp. 188–204. [in Ukr.]
40. SUZDAL, M. (2014). “The Experience of Collecting Old Little Russian Songs” by M. Tserteliev in Historiography and Public Opinion. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), Vol. 6. Kyiv, pp. 149–164. [in Ukr.]
41. FRANKO, I. (1984). An Essay on the History of Ukrainian-Russian Literature until 1890. In: *Collected Works: In 50 Volumes*. Vol. 41. Kyiv: Naukova dumka, pp. 194–470. [in Ukr.]
42. FRANKO, I. (1984). [A Plan for Presenting the History of Russian Literature. Special Courses. Motifs]. In: *Collected Works: In 50 Volumes*. Vol. 41. Kyiv: Naukova dumka, pp. 24–73. [in Ukr.]
43. KHOMENKO, O. (2013). Prerequisites for Developing a Scientific and Analytical Concept for the Development of the Ukrainian Language Arts. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 2. Kyiv: National Research Institute of Ukrainian Studies Press, pp. 53–62. [in Ukr.]
44. *Central State Historical Archives of Ukraine*. [in Ukr.]
45. TSERTELIEV, M. (1996). About Old Little Russian Songs. In: *History of Ukrainian Literary Criticism and Literary Studies. A Reader*. In Three Books. Vol. 1. Kyiv: Lybid, pp. 57–62. [in Ukr.]
46. SHLIKHTA, N. (2000). Elements of the State Gentry Ideology and Political Practice in “History of the Rus”. *Moloda natsiia. Almanakh: istoriia, filosofii, politolohiia, literaturoznavstvo* (A Young Nation. An Almanac: History, Philosophy, Political Studies, Literary Studies), (1). Kyiv: Smoloskyp, pp. 5–23. [in Ukr.]
47. YURCHUK, O. (2013). *In the Shadow of the Empire: Ukrainian Literature in the Light of Postcolonial Theory*. Kyiv: Akademiia, 224 p. [in Ukr.]
48. YAS, O. (2008). Romanticism and the Ukrainian Grand Narrative. *Eidos. Almanakh teorii ta istorii istorychnoi nauky* (Eidos: An Almanac of Theory and History of the Historical Science), Vol. 3. Kyiv: Smoloskyp, pp. 207–226. [in Ukr.]